

УДК 347.664.8

ОСОБЛИВОСТІ СПОРІВ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН

Бачук В.Б., Кісілевич К.О.

Національний університет водного господарства та природокористування

Стаття присвячена спорам, що виникають із спадкових відносин, як одному із найскладніших видів спорів, що виникають у межах цивільного судочинства. У статті також досліджено певні особливості спадкових правовідносин, наявність яких може тим чи іншим способом ускладнити процес розгляду спадкових спорів. Розглянуто практичні рекомендації судів вищих інстанцій, які необхідно враховувати при вирішенні даних категорій спорів.

Ключові слова: спадщина, спадкодавець, спадкоємець, спадкування, спадкові спори, спадкові правовідносини, цивільні справи, заповіт, відкриття спадщини.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Питання спадкування та спори, які виникають у зв'язку з його реалізацією залишаються актуальними як за часів минулого століття, так і у сьогоденні. Кожен у житті рано чи пізно стикається з питанням захисту своїх спадкових прав. Захист прав, що виникають із спадкових відносин може здійснюватися у нотаріальній або судовій формі. Як відомо, державні та приватні нотаріуси посвідчують лише безспірні факти, тим самим сприяють оформленню спадкових прав за відсутності спору. Однак, досить часто зустрічаються випадки, коли правовою гарантією здійснення спадкових прав є їх судовий захист.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню спорів, що виникають з спадкових відносин завжди приділялося багато уваги, зокрема, присвячено чимало робіт, серед яких дослідження науковців: Т. Коташевська, І. Кіпенко, С. Костюкович, О. Гупаловська, О. Кот, М. Шульга, Т. Варшамян та інших правників.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Спорі про спадщину завжди посідали вагомe місце у цивільних справах, які вирішуються судами у порядку цивільного судочинства. У зв'язку з цим, в юридичній літературі є низка окремих спорів, що виникають в процесі реалізації спадкових прав, а саме: визнання права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини, визнання заповіту недійсним, визнання недійсними свідоцтв про право на спадщину, зміна черговості одержання права на спадкування, пропуски строку прийняття спадщини, спадкування частки у спільному сумісному майні тощо [3, с. 129]. Таким чином, пропонуємо розглянути категорії спорів, що виникають із спадкових відносин, а також способи їх практичного вирішення в ході судового розгляду.

Метою статті є пошук шляхів розв'язання проблемних питань, що виникають в судовій практиці при розгляді спорів, що виникають з спадкових правовідносин.

Виклад основного матеріалу. У межах цивільного судочинства розглядається широке коло справ, які мають свої особливості. Відповідно до ст. 4 Цивільно-процесуального кодексу України (надалі за текстом – ЦПК України), кожна особа має право в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів [9]. Статтею

19 ЦПК України передбачено, що суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства [9].

Спадкові справи належать до найбільш складних категорій цивільних справ. Це зумовлено, насамперед, тим, що до моменту виникнення спадкових відносин немає в живих його ініціатора – спадкодавця. Таким чином, досліджуючи взаємозв'язок норм матеріального та процесуального права, необхідно зазначити, що спадковий спір може бути розглянутий лише після відкриття спадщини, яка згідно ст. 1220 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України), відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою. Отже, до настання факту смерті, цивільно-правові відносини не регулюються нормами спадкового права [3, с. 129].

Необхідно також зазначити, що спори, які виникають із спадкових правовідносин розглядаються виключно в порядку цивільного судочинства. Оскільки, виконання судового рішення за результатом розгляду спадкового спору здійснюється за участі органів державної влади та органів нотаріату. В той же час, наприклад, згідно п. 13 ст. 6 Закону України «Про третейські суди», третейські суди можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком справ, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень [5]. Крім того, на розгляд третейського суду не можуть виноситися справи у справах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки, що досить часто є категорією спорів щодо спадкових правовідносин, що розглядаються судами загальної юрисдикції.

Слід звернути увагу, що спадкові справи завжди стосуються триваючих відносин, оскільки початковий момент динаміки спадкових правовідносин – відкриття спадщини, її прийняття та оформлення спадкових прав, будучи основними юридичними фактами спадкового права, розділені в часі, причому часова відстань між цими

юридичними фактами може становити від декількох місяців до десятків років. Таким чином, триваючий характер спадкових правовідносин певною мірою пояснює високий ступінь складності спорів про спадщину, що стосується, зокрема, динамічності цивільного законодавства [6].

Крім того, не менш проблемним є питання строків у спадкових правовідносинах. Згідно ч. 1 ст. 1270 ЦК України для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини [9]. Якщо ж спадкоємець не подав в такі строки заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її. Відповідно, наслідки для спадкоємця негативні, адже спадкове майно спадкоємець не отримає. У випадку пропуску шестимісячного строку для прийняття спадщини у спадкоємців є декілька варіантів вирішення такого питання.

По-перше, спадкоємець вправі подати до суду позов про надання додаткового строку для прийняття спадщини. Разом з тим, в такому випадку спадкоємець зобов'язаний довести, що строки пропуску для прийняття спадщини були поважними (хвороба, відрядження, незнання особи про смерть спадкодавця та інші поважні причини). Такі обставини спадкоємець зобов'язаний довести належними доказами.

По-друге, спадкоємець зобов'язаний довести, що він є таким, що прийняв спадщину. В такому випадку це може бути лише той факт, що на момент смерті спадкоємець проживав разом з померлим [1, с. 94].

Згідно ч. 3 ст. 1268 ЦК України спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом шестимісячного строку з моменту відкриття спадщини, він не заявив про відмову від неї [9].

Доказами тому, що спадкоємець проживав однією сім'єю з спадкодавцем може бути не лише однакова адреса реєстрації місця проживання зі спадкодавцем, але й будь-які інші письмові докази, які б підтверджували, що спадкоємець та спадкодавець проживали разом (довідка житлово-експлуатаційної організації, правління житлово-будівельного кооперативу, відповідного органу місцевого самоврядування, договори оренди житла) [2].

Існує також коло осіб, які незалежно від місця проживання на момент відкриття спадщини, вважаються такими, що спадщину прийняли. Так, у листі Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 зазначено, що «малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків відмови від спадщини у встановленому законодавством України порядку» [7].

Не менш проблемним питанням є спори про визнання права власності на спадкове майно, що підлягає захисту у судовому порядку, у разі, якщо таке право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності.

Відповідно до ст. 34 Закону України «Про нотаріат» визначено, що саме нотаріуси видають

свідоцтва про право на спадщину [4]. Отже, встановлення належності нерухомої речі спадкоємцеві є компетенцією нотаріату України, який є правоохоронним органом, а тому вчинення таких дій не належить до компетенції судових органів, які лише реалізують функцію правового захисту в разі порушення, невизнання чи оспорування цивільного права та охоронюваного законом інтересу [1, с. 93].

Згідно ст. 392 ЦК України, власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, однак, у спадкових відносинах, спадщина відкривається з моменту смерті спадкодавця, тому з позовом про визнання права власності на спадкове майно може звернутися спадкоємець, який прийняв спадщину відповідно до вимог статей 1268 – 1270 ЦК України. Разом з тим, відкриття спадщини позначає момент виникнення прав у ймовірних спадкоємців на прийняття спадщини або на відмову в її прийнятті. Отже, власне відкриття спадщини не означає виникнення у спадкоємців права на спадщину, а означає лише виникнення права на прийняття чи відмову від неї [9].

Крім того, згідно листа Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13, при вирішенні спорів щодо спадкування права власності на нерухоме майно судам слід звертати увагу на зміну норм цивільного законодавства і застосовувати редакцію закону, яка діяла на час виникнення права у самого спадкодавця та на час відкриття спадщини [7].

На думку деяких науковців, справи, пов'язані з розглядом спадкових спорів відносять до одних із найскладніших справ майнового характеру, оскільки це пов'язано із запутаністю правовідносин і багатогранністю доказової бази. У спорах майнового характеру вирішуються питання стягнення грошових коштів, визнання права власності, перерозподілу майна тощо. З вищевказаного, можемо зробити висновок, що більшість спадкових спорів є майновими: визнання права власності на спадщину, виділення обов'язкової частки у спадщині і т.д. [6].

Однак, є частина спорів, які не можуть бути визначені в якості майнових, адже не підлягають майновій оцінці. Зокрема, це спори про визнання заповіту недійсним, усунення від права на спадкування тощо. Тому дещо спірною є позиція Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, що спір про спадкування може бути вирішений лише після закінчення шестимісячного строку, де встановлено ст. 1298 ЦК України свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення шести місяців із часу відкриття спадщини [9]. Адже, саме з моменту відкриття спадщини право особи може бути порушено. Йдеться, насамперед, про визнання заповіту недійсним, усунення від права на спадкування. Саме тому, деякі науковці наполягають на виділенні так званого «спадкового процесу» як самостійного різновиду цивільного судочинства, який має свою специфіку, особливості, проблематику, а також особливий суб'єктний склад [8].

Окремо слід вказати на цивільні справи, що розглядаються у зв'язку із визнанням заповітів

недійсними. Досить часто трапляється, що несподівано для себе родичі померлого дізнаються, що є заповіт на особу, якій спадкодавець ні за яких обставин не міг заповісти майно. В такому разі, спадкоємці мають право звернутися до суду з позовом про визнання заповіту недійсним.

Згідно положень листа Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13, Право на пред'явлення позову про недійсність заповіту виникає лише після смерті заповідача. В окремих випадках суди помилково відкривали провадження у справах про визнання недійсним заповіту ще за життя заповідача [7].

Законодавство не встановлює спеціальних строків давності за позовами про визнання заповіту недійсним, тому до них слід застосовувати загальний трирічний строк позовної давності [8].

Статтею 1257 ЦК України визначено підстави нікчемності заповіту та визнання його недійсним, які не виключають застосування загальних норм § 2 глави 16 ЦК України відповідно до встановлених судом обставин, якщо вони узгоджуються з правовими підставами та наслідками нікчемності або недійсності заповіту, зазначеними у ст. 1257 ЦК України [9].

Відповідно до ч. 1 ст. 1257 ЦК України підставами нікчемності заповіту, тобто недійсності відповідно до закону, є складання заповіту особою, яка не мала на це права, або складання з порушенням вимог щодо форми та посвідчення заповіту. На підставі ст. 215 ЦК України визнання такого заповіту недійсним судом не вимагається [9].

У разі наявності відповідного спору вимога про встановлення нікчемності заповіту підлягає розгляду судом.

Нікчемність заповіту, встановлена в рішенні суду, має наслідком позбавлення права спадкування за заповітом осіб, визначених розпорядженням заповідача в якості спадкоємців за заповітом, незалежно від того, чи пред'являлися позовні вимоги про застосування наслідків нікчемності заповіту.

Оскільки право на складання заповіту має особа з повною цивільною дієздатністю (ч. 1 ст. 1234 ЦК України), згідно із ч. 1 ст. 1257 ЦК України підставою для нікчемності заповіту є кваліфікація його як такого, що складений особою, яка не мала на це права. Це, зокрема, заповіт, вчинений недієздатною, малолітньою, неповнолітньою особою (крім осіб, які в установленому порядку набули повну цивільну дієздатність), особою з обмеженою цивільною дієздатністю, представником від імені заповідача [2].

Також підставою нікчемності заповіту є порушення вимог щодо його форми та посвідчення. Загальні вимоги до форми заповіту встановлені ст. 1247 ЦК України, а саме: письмова форма; нотаріальне посвідчення або посвідчення особами, уповноваженими на це законом (статті 1251, 1252 ЦК України); зазначення у заповіті місця та часу його складання; підписання заповіту заповідачем. Відповідно до ч. 4 ст. 207 ЦК України, якщо заповідач не може підписати заповіт внаслідок хвороби або фізичної вади, за його дорученням і в його присутності дозволяється підписання заповіту іншою особою. Підпис цієї

особи засвідчується нотаріусом або посадовою особою, яка має право на здійснення нотаріальних дій. Поряд із посвідченням підпису, нотаріус зобов'язаний також в тексті заповіту зазначити причини, які зумовили необхідність підписання заповіту третьою особою (ч. 4 ст. 207 ЦК України). Недотримання цих вимог є підставою для визнання заповіту недійсним [2].

Отже, підставами для визнання недійсними заповітів може бути: складання заповіту спадкодавцем проти його справжньої волі внаслідок застосування до нього фізичного чи психічного тиску; якщо спадкодавець в момент оформлення заповіту не усвідомлював значення своїх дій та (або) не міг керувати ними; порушенні форма та процес посвідчення заповіту тощо.

Висновки і пропозиції. В результаті проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що в умовах сьогодення існує значна кількість питань, які необхідно вирішити для нормального функціонування інституту спадкування. На жаль, сьогодні трапляються випадки, коли відбувається порушення прав та законних інтересів спадкоємців, однак сумніве застосування судами імперативних норм матеріального права є гарантією відновлення, визнання та захисту порушених прав громадян.

Варто зазначити, що серед визначальних ознак спорів, що виникають із спадкових відносин є те, що розгляд справ можливий лише після відкриття спадщини, а також досліджувати справи розглядаються виключно в порядку цивільного судочинства.

Крім того, важливо пам'ятати, що з часу відкриття спадщини, спадкоємець повинен подати заяву про прийняття спадщини нотаріусу, у випадку, якщо він на момент смерті спадкодавця не проживав з ним, в строки визначені цивільним законодавством. Вчасне вирішення питання прийняття спадщини запобігатиме майбутнім судовим спорам про поновлення строків її прийняття.

Необхідно також зазначити, що законом передбачено коло «обов'язкових спадкоємців» – малолітніх, неповнолітніх, недієздатних, обмежено дієздатних членів сім'ї спадкодавця, які вважаються такими, що спадщину прийняли (якщо не заявлено відмову) незалежно від наявності та змісту заповіту.

Досить багато спірних питань стосується визнання заповіту недійсним, при встановленні обставин, які підтверджують, що його складання було здійснено під дією фізичного та/або психічного примусу. Крім того, заповіт визнається нікчемним у разі, якщо він був підписаний особою недієздатною або обмежено дієздатною. Дані обставини підтверджуються лише за результатами проведеної в рамках розгляду справи судово-психіатричної експертизи на підставі письмових доказів, пояснень свідків, медичної документації. В усіх інших випадках без проведення експертизи суд може визнати недійсним заповіт лише за підстав недотримання форми та порядку посвідчення заповіту.

Загалом, на сьогоднішній день значна кількість проблемних питань у справах про спадкування виникає з тим, що відсутні правовстановлюючі документи на спадкове майно, що викликає потребу у спадкоємців звертатись до

суду за захистом своїх прав шляхом подання позову про визнання права власності на майно в порядку спадкування, з тим, що відсутні документи, які б підтверджували родинні стосунки між спадкодавцем і померлим, що знову ж таки відправляє спадкоємця до суду для встановлення

факту родинних стосунків, з тим, що відсутня інформація щодо обсягу спадкового майна або щодо обсягу боргових зобов'язань спадкодавця та інші проблеми з приводу здійснення спадкових справ, що вирішуються в процесі цивільного судочинства.

Список літератури:

1. Гвоздик П.О., Бородовський С.О. Проблеми позову про визнання права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини [Електронний ресурс] / П.О. Гвоздик, С.О. Бородовський // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – № 1 (10). – Режим доступу: http://Chcks_2013_1_18.pdf
2. Гурська А. Проблеми спадкування [Електронний ресурс] / А. Гурська // Юридика газета Online. – 2015. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/problemi-spadkuvannya.html>
3. Завгородня І.М. Особливості спорів, що виникають із спадкових правовідносин [Електронний ресурс] / І.М. Завгородня // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 4, том 1. – С. 128–132. – Режим доступу: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo04/part_1/28.pdf
4. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 9. – Ст. 383.
5. Закон України «Про третейські суди» від 11.05.2004 № 1701-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 412.
6. Печений О. Деякі аспекти вирішення судами спорів про спадщину (за матеріалами узагальнення судової практики) [Електронний ресурс] / О. Печений // Юридичний радник. – 2015. – № 3 (81). – Режим доступу: <http://yurradnik.com.ua/stati/deyaki-aspekti-virishennya-sudami-sporiv-pro-spadshhinu-za-materialami-uzagalnennya-sudovoyi-praktiki/>
7. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування // Вищий спеціалізований суд; Лист від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13.
8. Про судову практику у справах про спадкування // Верховний Суд; Постанова від 30.05.2008 № 8.
9. Цивільно-процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 40-41, 42. – Ст. 492.

Бачук В.Б., Кисилевич Е.А.

Национальный университет водного хозяйства и природопользования

ОСОБЕННОСТИ СПОРОВ, ВОЗНИКАЮЩИХ ИЗ НАСЛЕДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

Статья посвящена спорам, возникающим из наследственных отношений, как одному из самых сложных видов споров, возникающих в рамках гражданского судопроизводства. В статье также исследованы некоторые особенности наследственных правоотношений, наличие которых может тем или иным способом усложнить процесс рассмотрения наследственных споров. Рассмотрены практические рекомендации судов высших инстанций, которые необходимо учитывать при решении данных категорий споров.

Ключевые слова: наследие, наследодатель, наследник, наследование, наследственные споры, наследственные правоотношения, гражданские дела, завещание, открытия наследства.

Bachuk V.B., Kisilevich K.O.

National University of Water and Environmental Engineering

FEATURES OF DISPUTES ARISING FROM HEREDITARY RELATIONS

Summary

The article is devoted to disputes arising from hereditary relations as one of the most complex kinds of disputes arising in the framework of civil proceedings. Specificity of hereditary disputes lies in the fact that by the time of the emergence of hereditary relations there is no survivor of their initiator – the testator. Thus, hereditary disputes arise between heirs and / or other physical, legal persons or other subjects of legal relations only after the death of a person possessing hereditary property. The main problems of consideration and settlement of disputes arising from hereditary relations are investigated. The categories of hereditary relations are defined, the legislative base of functioning of hereditary legal relations is analyzed, and also the judicial practice of consideration of hereditary disputes is considered. The article also explored some features of hereditary legal relations, the presence of which can somehow complicate the process of examining hereditary disputes. Practical recommendations of higher courts are considered, which must be taken into account when solving these categories of disputes.

Keywords: heritage, inheritor, heir, inheritance, hereditary disputes, hereditary legal relations, civil cases, testament, inheritance discoveries.